

Дослідження творчої спадщини Гната Хоткевича становить одну з важливих проблем сучасної філологічної науки та, з огляду на вироблені за радянських часів стереотипи і стандарти, потребує докорінного перегляду. Соціологічно-марксистське літературознавство інтерпретувало художній світ, створений письменником, передусім як відображення певних соціальних відносин, а поведінку героїв зводило до суспільно-економічних причин. Неопублікована частина спадщини митця, а також неможливість уповні ознайомитися з його окремими статтями, мемуарами та спогадами, обумовили приписування Г. Хоткевичеві того, що було не властиве його особистості. Натомість ігнорування національного чинника призводило до спотворення змісту авторських текстів. Перші спроби наблизитися до розуміння національної проблематики в контексті творчості Г. Хоткевича вже зроблені в працях Ф. Погребенника [2], І. Приходько [3] та Н. Шумило [14].

У літературу Г. Хоткевич прийшов на початку XX століття, в часи спалаху в Україні нового національно-визвольного піднесення, а в мистецькій практиці – утвердження модерністичних тенденцій, які характеризувалися тяжінням до формотворчості, експериментаторства, використанням умовних засобів письма, перевагою естетичного імперативу над утилітарно-раціональною методологією тощо. Велике значення у формуванні українського модернізму мав національний чинник, який певною мірою обумовив і світоглядно-творчі принципи Г. Хоткевича. Митець прагнув до всебічного дослідження культури рідного народу в єдності його побуту, історії, світогляду та національного характеру, літератури, театрального, пісенного й танцювального мистецтва.

Зацікавлення національною ідеєю та механізмами психосоціальної ідентифікації, що були обумовлені кризовими суспільно-історичними процесами початку XX ст., знайшло висвітлення як у прозі («Маленькі образки великої справи», «Так мусило бути», «Першому революціонерові», «Борець», «Авірон»), драматургії письменника («Вони»,

«Лихоліття», «На залізниці в 1905 році», «Село в 1905 році»), так і в низці його статей та розвідок.

Мета нашого дослідження – окреслити національне питання в публіцистиці Г. Хоткевича. Об'єктом для аналізу обрані нариси письменника («У свободній країні», «Троє», «Перед дверима») та статті («А ми», «Хто ми і чого нам треба», «Про політичне становище українського народу»), створені та опубліковані протягом 1906–1917 років.

Оскільки початок XX століття у вітчизняному письменстві характеризувався посиленою увагою митців до національних питань, пов'язаних, перш за все, з усвідомленням української нації як самодостатнього та самоорганізуючого явища, то ключовими у зазначених текстах Г. Хоткевича стали проблеми свободи (зовнішньої / внутрішньої), вбивства (доцільність / недоцільність терористичного акту), національної ідеї, позитивних та негативних рис української інтелігенції тощо.

Нариси «У свободній країні» (1906), «Троє» (1908) та «Перед дверима» (1908) були написані Г. Хоткевичем під час перебування на Західній Україні, куди митець емігрував 1906 року, втікаючи від російського уряду. Об'єднує твори спільна тема – показ деформації людини та її світу внаслідок революційної боротьби, яку сам Г. Хоткевич оцінював не однозначно [9]. Відтворюючи окремі картини дійсності (приниження урядовцем солдата на пошті – «У свободній країні»; неприйняття трьома молодими чоловіками убивств, загальної zdeформованості світу – «Троє»; підготовка юнака до терористичного акту – «Перед дверима»), письменник крок за кроком доводив думку про те, що шлях кривавої збройної боротьби згубний для українського народу, оскільки несе беззаконня, анархію, ненависть до інших народів, терор.

Порушуючи питання традиційного розуміння свободи, митець роздумує: «чи варто з цим словом єднати безліч інших слів, і поняти, і надій, аж до «особистого щастя» включно» [12:177], «чи пора вже тверезими очима глянути на цю найгіршу з обманщиць,

таку улесливу й приємну на перший погляд» [12:177]. Відповідь автора однозначна: «Свобода – це, може, найголіше зі слів, хоч і обіцяє багато розкішних убрань; найгоłodніше зі слів, хоч збирається дати всім їсти; наймізерніше зі слів, хоч увесь світ показує за своєю спиною» [12:178]. «Геть з романтизмом – і давайте здобувати свободу від свободи!» [12:178], – закликає митець.

У цьому контексті виходимо на складну онтологічну проблему – «звільнення людини до свободи» (а не від рабства), чітко окреслену в праці М. Гайдеггера «Час та буття» [5]. У ній мислитель наголосив, що в процесі звільнення людина відкриває себе та своє життя насамперед особисто для себе, керуючись внутрішньою культурою свободи, відсутність якої не лише оголює рабське начало особистості, а й може призвести до страшних історичних колізій (світові війни, революції, голокост тощо).

Показово, що у спогадах про свою участь у робітничому русі 1905 року під час праці на Миколаївській залізниці Г. Хоткевич зазначав: «Хміль свободи робить людину мало відповідальною за свої вчинки. Не знаю, що керує чоловіком під час загальної стихії, і в якій хвилини він приходить до розуміння того, що має чинити саме так, а не інакше» [11:57].

Підтвердженням наведеної думки може бути нарис письменника «Перед дверима», у якому автор сфокусував увагу на складній психології юнака, що готується здійснити терористичний акт, а отже, і власне самогубство. Перед дверима жертви, за якими в символічному розумінні на героя чекає порожнеча й темінь, молодий чоловік за якісь півхвилини глобально переоцінює все, що повинно трапитися. Саме під час екзистенційної ситуації вибору між життям та смертю юнак шляхом амбівалентних почуттів приходить до усвідомлення того, що його вчинок нічого не змінить, покалічивши тільки долі найріднішим людям – матері та сестрам. «Матусю! Коли ми говорили якось про високі чини, про подвиги, я спитав тебе, що б ти сказала, якби твій син пішов на Голгофу, – ти відповіла: «Горда би-м була з нього!» То були горді слова, – а як то гірко-гірко доведеться плакати за них!» [12:188]. Питання життя та смерті заради життя Г. Хоткевич неодноразово порушував і у своїх прозових та драматичних творах на історичну тематику («Довбуш», «Поніпалек і Туманю», «Юріштан», «Камінна душа» та ін.).

Спостерігаючи за борсанням та пошуками окремих особистостей у тенетах трагічної реалі-

льності початку ХХ століття, Г. Хоткевич усе частіше наголошував на вадах української інтелігенції, підсумовувавши їх в одній зі своїх доповідей систематичного курсу «Про Галичину». Найпоширенішими письменник вважав схильність до переймання негативних аспектів масової російської культури, дріб'язковість, ренегатство та відсутність справжнього патріотизму. У такому ж контексті Г. Хоткевич висловлювався і про працівників залізниці, зауважуючи, що «вся залізнична інтелігенція нічим не краща за сіру загальну масу», «це також мертвий матеріал, ті ж люди у футлярах, які пригрілися на теплих місцях» [11:5]. І далі автор зазначає: «Дивна річ, ця психологія інтелігента... у часи (першої російської революції. – О. Л.), коли в повітрі чимось пахло, але ніхто досконально не знав, чим: чи зеленими весняними листочками, а чи смаженим людським м'ясом» [11:24].

Показово, що зазначені проблеми набули особливої актуальності на початку ХХ століття й для російських мислителів (Л. Андрєєва, М. Бердяєва, С. Булгакова, М. Гершензона, П. Струве та інших). Так, М. Бердяєв писав з цього приводу, що «російська інтелігенція була такою, якою її створила російська історія, а в її психологічному укладі відбулися гріхи нашої хворобливої історії, нашої історичної влади та нашої реакції» [1:25]. Натомість П. Струве наголошував, що «в ту боротьбу з історичною російською державністю інтелігенція внесла величезний фанатизм ненависті, вбивчу прямолінійність висновків і ні грама – релігійної ідеї» [4:158].

Питання національної свободи Г. Хоткевич безпосередньо пов'язував з питанням самовизначеності українців, усвідомленням їх національного «я» в контексті загальнонаціонального «ми», адже навіть заголовки статей публіциста вибудовують своєрідну парадигму: «Хто я: політичне кредо» (суспільно-людське визначення себе серед загальної спільноти), «Хто ми» та, врешті, формулювання питання «Що ми повинні робити?». Так, у статті «Хто ми і чого нам треба» (1917) Г. Хоткевич особливу увагу зосереджував на піднесенні національної свідомості українського населення, обґрунтовував потребу для України автономії, а потім і цілковитої незалежності, наводив аргументи на користь української освіти тощо. «Хто узяв у нас нашу мову? Через кого нас забув увесь світ і знати нас не хоче? Хто шанує наше ім'я? Ніхто. А отже, і треба нам хотіти національно-територіальну автономію. Тільки автономія нас від усього устереже» [13:7]. Таким

чином, аналізуючи бездержавне життя України, автор порушував проблеми самостійності, суверенності й об'єднання нації.

Одним із ключових аспектів націєтворення Г. Хоткевич вважав мову, зауважуючи, що «мова – то є велика сила, бо то душа народу. Візьмеш мову – візьмеш і душу», а оскільки українці, зважаючи на історичні колізії 250-річної давності, «знехтували своєю мовою, то і силу свою стеряли» [10:3].

Підтвердження на користь цієї думки знаходимо в діалогі Г. Хоткевича «Два гетьмани», окремі частини якої були надруковані в 1914 («Богдан Хмельницький – гетьман України») та 1917 («Іван Мазепа») роках, коли наша держава з огляду на тогочасні події змушена була стати на шлях глибинної саморефлексії, на дорогу пошуку істини, внутрішньої та зовнішньої автентичності. І Б. Хмельницький, й І. Мазепа намагалися вибороти Україні місце на світовій арені, однак втратили цю можливість. Наскрізнний мотив трагізму, приреченості українського народу був обумовлений стереотипом обов'язковості існування постійного союзника, якого шукали обидва гетьмани, побоюючись, що «лиш учора відірвані від плуга українці» [7:49] не здатні до самостійного розвитку. «З того часу, – зазначає публіцист, – не стало України. І під тим натиском забув народ сам про себе, забув свої ім'я, своїх предків, мову. Хто ми? Та хохли. А що треба? Земельки. Стали українці перевертнями, і не поляками, і не росіянами...» [13:5].

Вихід із такої ситуації письменник бачив у поверненні до національних джерел, у ментальному самозаглибленні української нації, у релігійному світовідчутті (повість «Авірон», нариси «Маленькі образки великої справи», «Голодовка» та інші твори). У статті «Хто ми і чого нам треба» саме це і становить підґрунтя поради Г. Хоткевича своєму читачеві: «Всюди й завше, де б ти не пішов, де б не став ногою, не бійся говорити, що ти українець, і мова твоя – українська. Будемо самі себе шанувати, то й світ нас пошанує» [13:5–6].

Таким чином, національне питання у публіцистиці Г. Хоткевича було одним із «найважливіших, найболючіших питань для українського народу» [8:1]. Воно хвилювало митця протягом усього життя, а особливого загострення набуло в період революцій та війн (1905–1917 рр.), коли письменник прагнув особисто збагнути всі примхи долі свого народу та відшукати первинні джерела відродження української людини. Наскрізним в аналізованих текстах Г. Хоткевича став концепт, який, на переконання автора, повинен був формувати простір для національного руху початку ХХ століття: Україна здатна на самостійний історичний розвиток без сторонньої підтримки.

Спостерігаючи над тим, як поступово руйнувалося психічне здоров'я нації та формувався комплекс меншовартості, письменник вважав за свій обов'язок прилучати масового читача до пізнання та осмислення складних фактів рідної історії. Цим була обумовлена поява розвідок публіциста «Умови з'єднання України з Московщиною в 1654 році» (1917), «Як підпали під Литву україно-руські землі» (1917), «Сеймова боротьба за Сізімунда-Августа» (1917), «Люблінський сейм» (1917), створення «Альбому історичних портретів» (1917), в якому автор звертався до постатей Б. Хмельницького, І. Мазепи, І. Скоропадського, Ф. Ольгердовича, князів Острозьких та інших. Ці дослідження органічно вписувалися в загальний контекст розробки національного питання М. Драгомановим («Чудацькі думки про українську національну справу»), М. Грушевським («Хто такі українці і чого вони хочуть»), В. Липинським («Листи до братів-хліборобів») та іншими мислителями, які відстоювали думку про відродження незалежної Української держави в її найкращих демократичних та гуманістичних традиціях. У цьому контексті, вважаємо, кожна окрема розвідка Г. Хоткевича повинна бути проаналізована більш глибоко та всебічно.

Література

1. Бердяев Н. Философская истина и интеллигентская правда // Вьхи: Сборник статей о русской интеллигенции. – Свердловск, 1991. – С. 6–25.
2. Погребенник Ф. Оповідь Гната Хоткевича про Івана Мазепу // Україна. – 1991. – № 1. – С. 25.
3. Приходько І. Гнат Хоткевич // Приходько І. Творчі портрети українських письменників ХХ ст. – Хмельницький, 1993. – С. 94–117.
4. Струве П. Интеллигенция и революция // Вьхи: Сборник статей о русской интеллигенции. – Свердловск, 1991. – С. 148–165.
5. Хайдеггер М. Время

и бытие / Сост. В. Библихина. – М., 1993.
6. Хоткевич Г. А ми (про політичне становище української нації в царській Росії) // ЦДІА України м. Львова. – Ф. 688. – Оп. 1. – Справа 210. – 19 ар.
7. Хоткевич Г. Два гетьмани. – К., 1991. – 107 с.
8. Хоткевич Г. Лист до Рад робітничих та солдатських депутатів про необхідність розв'язання питання національного самоопреділення української нації // ЦДІА України м. Львова. – Ф. 688. – Оп. 1. – Справа 212. – 2 ар.
9. Хоткевич Г. Споми́ни з революції 1905 року. – Х., 1926.
10. Хотке-

вич Г. Стаття з невстановленою назвою // ЦДІА України м. Львова. – Ф. 688. – Оп. 1. – Справа 220. – 7 ар. **11.** Хоткевич Г. Страницы жизни // ЦДІА України м. Львова. – Ф. 688. – Оп. 1. – Справа 87. – 60 ар. **12.** Хоткевич Г. Твори: У 2-х т. – К., 1966. – Т. 1. **13.** Хоткевич Г. Кто ми

і чого нам треба // ЦДІА України м. Львова. – Ф. 688. – Оп. 1. – Справа 93. – 15 ар. **14.** Шумило Н. Гнат Хоткевич: еволюція художнього пошуку // Дивослово. – 2003. – № 11. – С. 11–17.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается национальный вопрос в публицистике Г. Хоткевича 1906–1917 годов.

SUMMARY

The article is devoted to the national problem in H. Khotkevych's publicism of 1906–1917 years.